

DUNA, MINT MEGÉLT TÉR BUDAPESTEN – VÁROSFÖLDRAJZI MOZAIKOK –

IZSÁK ÉVA

DANUBE OF BUDAPEST SPACE DEFINITION - AN URBANGEOGRAPHIC MOZAIC -

Danube is a determining river in Central Europe. This study is about the short, but major Budapest's section from the point of view urban geography. The river has been one of the most determining urban geographical energy and serious actor of the social space in the region for thousand years. River Danube is connecting and dividing line too, between Buda and Pest at the same time. The river and the city's relationship has been analyzed in several ways, however this study deal with it as a lived, 3D space. Joining the spatial mosaics we are receiving responses of what it means the Danube for the city, for people live here and for the tourists. At the end of the study you can read two examples about the real physical contact of the river and city, which number could increase in the future, thanks for the global climate change.

„...minden egyes tudomány elősegíti a többi tudomány megértését, és egyetlen tudományt sem lehet tökéletesen elsajátítani a többi tudományok ismerete nélkül.”

(Apáczai Csere János)

A fenti sorok szerzőjének nevét viseli az a gimnázium, ahol mindketten tanultunk, érettségiztünk. Nehéz iskola volt, de elvégeztük - mondta nekem sokszor Zsolt. Bár nem egy időben jártunk középiskolába, mégis szakmánk, érdeklődésünk, alma máterünk összekötött minket. Zsolt kíméletlenül kritikus, de mindig igazságos volt. A tudás tisztelete számára mértékadó volt. Szeretettel ajánlom neki írásomat, jó lenne beszélgetni erről is Vele...

BEVEZETÉS

Minden város másról nevezetes. A víz keresztülshelheti, kettéválaszthatja a várost, felbukkanhat a város különféle területein. Megjelenhet tóként, csatornaként, kutakból törhet elő. Minden víz utat talál magának, másként él és más-más szerepet tölt be a város életében. Különösen igaz ez a nagy folyók, folyamok esetében. Európa második¹ leghosszabb folyója a Duna. A világméreteken is jelentős folyó 10 európai országon

¹ a Volga után, A Duna hossza Donaueschingentől a Duna-delta torkolatig 2850 km hosszú

halad keresztül², s útja során 4 európai főváros³ arculatának meghatározója. Minden esetben komoly telepítő tényező volt a folyó, városföldrajzi szempontból ún. „földrajzi energiát” jelentett az idetelepülő ember számára, s mind a mai napi meghatározza a város mindennapjait (*MENDÖL 1905*).

A tanulmány röviden bemutatja a Duna városföldrajzi szerepét Budapesten, elemzi annak hatásait a város szerkezetére. Ezt követően tisztázza a városi megélt tér fogalmát, elméleti alapjait. Végül Budapest és a Duna közös megélt tereit veszi sorra, majd példákon keresztül tisztázza ezek városföldrajzi jelentőségét.

A tér fogalmának meghatározása mindig is központi kérdése volt a geográfiának. Hasonlóképpen a tér megismerése is. Éppen ezért a fogalom, a tér értelmezése és definiálása együtt változott a geográfiai ismeretek bővülésével, a területi kutatások irányjaival. A változások rövid történeti áttekintése elengedhetetlenül fontos ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a 21. század elejére kialakult geográfiai tértudatot, s annak tudományos hátterét.

Ahhoz, hogy bemutassuk a térre vonatkozó tudás változását, elsőként meg kell vizsgálni azt a történeti ívet, amely a térfogalom változását jellemzi. Ennek kettőssége (*PATAKI 2011*) meghatározza azokat a területi kutatásokat, amelyek mind a mai napig jelen vannak a geográfiában, városföldrajzban. A kettőség abban mutatkozik meg, hogy a társadalmi tér, ahol az emberek élnek, elválik attól a földrajzi tértől, amit ismernek

A városok 21. századi megjelenési formáit Peter Hall úgy jellemezte, mint a számítógépek felépítését. Szerinte a városok fizikai szerkezete a hardver, amíg a társadalmi szerkezet a szoftver. A kettő együtt alakítja és építi a városi tér jellemzőit (*HALL 2000*). Értelmezve Hall gondolatát megállapítható, hogy Budapest fizikai szerkezetét (hardver) meghatározza az a kettős arculat (hegység és síkság találkozása), amelynek elválasztó vonala a Duna. A folyó kettéválasztja az eltérő geológiai egységeket, s ugyanakkor kapcsolatot is teremt közöttük.

A 20. század második felében jelentős átalakulások mentek végbe a globális gazdaságban, a társadalomban s még számos más területen. Ezen változások legfőbb színtere a város, hiszen ezekben él az emberek többsége, itt történnek az alapvető gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok. A megállapítás nemcsak globális szinten igaz, de Magyarországon is folyamatosan növekszik mind a városok, mind a városlakók száma. Elfogadva azt az állítást, miszerint: „A város az a világ, amelyet az ember a maga számára épít” (*SCHNEIDER 1973*) adódik a kérdés, hogy a mai kor embere mit épít városaiban? Hol érzi jól magát? Mire használja a már meglevő tereit? Hogyan alakítja át, mit „fogyaszt” a rendelkezésére álló térből.

² Németország, Ausztria, Szlovákia, Magyarország, Horvátország, Szerbia, Románia, Bulgária, Moldova, Ukrajna

³ Bécs, Pozsony, Budapest, Belgrád

1. DUNA, MINT VÁROSFÖLDRAJZI ENERGIA BUDAPESTEN

A mai Budapest területe – jelen ismereteink szerint – évezredek óta lakott település. Ennem egyik, ha nem a legfontosabb geográfiai oka a Duna jelenléte volt. Komoly telepítő tényező, földrajzi energia volt mindig is a folyó jelenléte. Nemcsak az itt élő ember vízszükségletét biztosította, hanem befolyásolta, alakította, sőt meghatározó szerepe volt a városfejlődési folyamatokban. Mint ilyen tényező, városföldrajzi hatásainak vizsgálata nemcsak szükséges, de elengedhetetlen is Budapest városföldrajzának tanulmányozásakor. Elfogadva Mendöl Tibor állítását, miszerint a Duna földrajzi energiát jelent Budapesten, vizsgálni kell a Duna és a városfejlődés kapcsolatát (*MENDÖL 1905*). Azaz kijelenthető, hogy a Duna nemcsak meghatározta, hanem alakította is a város társadalmi és gazdasági arculatát is. Mindezek mellett a városlakók életében olyan városi térként is jelen van, amely befolyásolhatja az itt élők mindennapjait is. Így a földrajzi energiák nemcsak, mint városföldrajzi tényezők fontosak, hanem befolyásolják, alakítják az itt élők mindennapi életét is. Így a Duna hozzájárult a település létrejöttéhez, komoly telepítő tényező volt a mindenkor emberi történelem alakításában. Az állítást igazolja az is, hogy nemcsak a Római Birodalom határvonala volt a Duna egy része, hanem Pannónia Provincia fővárosa is Aquincum volt. Nagy időbeni ugrással jelezzük azt a tényt is, hogy a magyarok honfoglalását követően a honfoglaló vezér, Árpád vette birtokba a mai Csepel-sziget környéki területet. Nemcsak legelőváltó gazdálkodást folytatott itt, hanem innentől kezdve szinte a mai napig folyamatosan az ország irányítása is erről a területről történ.

Mendöl Tibor (é.n.) állítását igazolva megállapítható, hogy a Duna olyan fejlődési tengely az európai városok, így a korábban említett négy főváros életében (*HARDI 2012*), amely nemcsak a városok kialakulását, fejlődését segítette, hanem fontos szerepet játszott és játszik azok területi fejlődésében, versenyképességük növelésében.

2. VÁROSFÖLDRAJZI ENERGIA FOGALMA

A városok kialakulás időben eltérő ugyan, azonban a térben meghatározott földrajzi tényezőknek köszönhető. Városföldrajzi energiának nevezzük azokat a környezeti, földrajzi paramétereket, amelyek jelenléte elősegíti a települések kialakulását, meghatározza annak szerkezetét s a város térbeli növekedésének irányait. A városföldrajzi energia egyben komparatív előny is. Növeli a városok versenyképességét. A Duna, mint fontos városföldrajzi energia. Budapesten nemcsak a történelmi városfejlődést motiválta. A mai napig meghatározó faktora a városnak. Mint városföldrajzi energia jelen van a város életében, szerepet játszik a városi tér megélésében.

A magyar geográfusok mindig kiemelt figyelmet fordítottak a főváros és környékének elemzésére. A Budapest egyesítése (1872) utáni időszakban jelentős változásokon ment keresztül a főváros, s ez elengedhetlenné tette a kutatók számára bizonyos kérdések megválaszolását. Itt szeretném felhívni a figyelmet Cholnoky Jenő 1915-ben a *Földrajzi Közleményekben* „Budapest földrajzi helyzete” címmel publikált tanulmányára, amelyben átfogóan elemezte a főváros geográfiai viszonyait.

„...Magyarország földrajzának egyik legérdekesebb oknyomozó feladata az a kérdés, hogy miért Budapest az ország legnagyobb, és fővárosa?” (CHOLNOKY 1915).

Cholnoky tanulmányában leírta azokat a természeti (pl. hegyvidék és alföld találkozása, átkelési lehetőség a Dunán) és társadalmi (pl. vásárhelyek, vásárvonalak találkozása, az ország területének benépesülése) tényezőket, amelyek hozzájárulhattak Budapest nagyvárossá válásához. Végül megállapítja, hogy ez a város egy „nagy geográfiai energiájú góc” helyén alakult ki, ahol a természeti és társadalmi tényezők együttes hatására alakult ki európai színvonalú metropolisszá. „Magyarország földrajza” című művében így ír Budapestről: „Az Alföld, a Dunántúl halomvidéke és a Középhegysége, a Kis-Alföld és a Felvidék a Duna kanyarulatánál szögel össze, úgyhogy itt a különböző termelésű területek érintkeznek egymással. Ennek a helynek tehát igen nagy földrajzi energiája van s azt mondhatjuk, hogy a Magyar-medencének igazi szíve, közepe. Valóban az ország uralkodó székhelyei leginkább itt voltak: Esztergom, Dömös, Visegrád és Buda. A történelem folyamán a kormányzás középpontja is mindinkább Budára, illetőleg Budapestre terelődik, s végre ennek a nagy energiájú helynek földrajzi jelentősége a legjabb korban teljesen érvényre jut s Budapest túlnyomó súlyú fővárosa lesz az országnak” (CHOLNOKY *é.n.*).

A főváros terjedésével, az urbánus tér növekedésével nemcsak a népesség száma módosult. Olyan új városi sémák jöttek létre, amelyek új életmódokra és gazdasági-társadalmi rendszerekre és azok eltérő szerepeire épültek (SIEGEL 2010). Ahogy terjed a város, átalakul annak térbenisége, kialakul a Lefebvre által használt „városi jelenség” fogalma is. Lefebvre munkáiban a mindennapok gyakorlatát helyezte vizsgálódásainak középpontjába. Szerinte a tér ugyanolyan fontos szereppel bír a társadalomfejlődésben, mint az idő (LEFEBVRE 1991). Követve ezt a logikát, könnyen értelmezhető a város térbeliségének változása is. A modern urbanizáció korai szakaszában kiemelten fontos volt a különböző (lakó-, munka-, szórakozás-, pihenési) funkciójú helyek elérhetősége, többnyire gyalogosan vagy egyszerű szállítóeszközökkel is, azaz a közelség és az elérhetőség szerepe. A városok térbeli struktúrája alkalmazkodott ezekhez az igényekhez. Budapest városának térbeli növekedését is meghatározták ezek. A városnövekedés korai szakaszában a centrumhoz való közelség komoly előnyt jelentett a természeti környezet „okoza” városnövekedési akadályokkal szemben. A Duna – ebben az esetben is – komoly választóvonalat jelentett. Egészen más volt a város térbelisége Budán, mint Pesten (IZSÁK 2003). A városfejlődést meghatározták a természeti viszonyok is (IZSÁK 2013).

3. DUNA, MINT MEGÉLT TÉR BUDAPESTEN

Az urbanizáció folyamata minden időben a földrajzi tér használatának fogyasztásának növekedésével jár együtt. Egy jelentősebb város, főváros térbeliségét meghatározó folyó esetében szükséges a folyó és a város kapcsolatának változását is vizsgálni. Elsőként meg kell határozni azokat a szempontokat, csoportokat, tényezőket ahol a város és folyó terének vizsgálatát érdemes elvégezni. Induló állításként ehhez el kell fogadni azt, hogy a tér, amelyben élünk, elsősorban „átélt tér”. Az emberi élet – amely ebben az esetben Budapesten történik – valódi terei tele vannak élményekkel és érzelmekkel, kiténtetett pontokkal, irányokkal és helyekkel. Elfogadva azt a megállapítást is, hogy a Duna folyó Budapesten városföldrajzi energia, három kapcsolati rendszerrel, térbeli

mozaikkal érdemes elemezni a kérdést. Mit jelent a folyó a városnak? Mit jelent a Duna a városlakónak? S mit jelent a nem városlakó, idelátogató turista, külföldi szemszögéből. A térbeli mozaikok vizsgálatát elméleti munkák segítségével végeztük (*BOLLNOW 1956*, *SIMMEL 1903*, *HESSE 2012*). Ezek olyan gondolatiságot, fenomenológiai irányokat tartalmaznak, amelyek segítségével jobban megvilágítható a kérdéskör.

3.1. DUNA ÉS BUDAPEST

O.F. Bollnow a megélt terek problematikáját főként a testtel bíró emberi egzisztencia térbeli elemzésével kívánja elemezni. A megélt terekről készült elemzésében Bollnow az emberi élet térbeniségéről ír. *Mensch und Raum* című könyvében abból indul ki, hogy a tér az emberi egzisztencia része, kategóriája. Ezért javasolta az ember átélt v. megélt tereinek az időanalízisét (*BOLLNOW 2007*). Ehhez már nyilván szükséges a korábban hivatkozott történet ív elemzése is. Eszerint vizsgálja a város és a folyó kapcsolatát, nyilvánvaló lesz a Duna, mint városföldrajzi energia állítás elfogadása is. A város (Budapest) történetiségét vizsgálva, látható, hogy a mai főváros földrajzi helye mindig is lakott, az éppen regnáló hatalmak számára fontos hely volt. Nemcsak Pannonia Provincia fővárosa húzódott a Duna mentén. A honfoglaló Árpád vezér, majd később a tatárok, magyar királyok s a török Szulejmán szultán is itt székelt. Az időanalízis és a megélt tér kapcsolatának vizsgálata igazolja azt az állítást, miszerint a Duna városföldrajzi energiaként is jellemezhető Budapest várostörténetében. Azaz a folyó jelenléte nemcsak a város történeti ívében fontos, hanem telepítő tényezőként (*setting factor*) is stabil elméleti hátteret jelent a város térbeliségében.

3.2. DUNA ÉS A VÁROSLAKÓK

A városi tér elemei, részei akkor válnak megélt, átélt terekké, ha azokat a városlakók formálják, alakítják. Edit Lichtenberger teszi fel azt a kérdést, hogy mihez is van szüksége a városnak? Mit jelent a városnak a társadalom? Írásában elemzi azt a folyamatot is, hogy a városlakók használják a várost, annak különböző részeit, tereit (*LICHTENBERGER 2011*). Elfogadja Karl Kraus állítását, miszerint a nagyváros az individualitásnak jelent környezetet (*KRAUS 1936*). Azaz megállapíthatjuk, hogy a városlakó a rendelkezésre álló földrajzi teret használja, mindennapjai befolyásoló faktorként éli meg. G. Simmel megállapította azt, hogy a városi lét konkrét helyekhez kötődik (*SIMMEL 1903*). A városlakó – esetünkben a budapesti társadalom - használja azt a teret, ahol él, dolgozik, pihen, stb. Ray Oldenburg megkülönbözteti a városlakó első, második és harmadik helyét (*OLDENBURG 1989*). Az első hely, mint otthon. A Duna ebben az esetben az ingatlanárak vagy az ingatlanok eladási lehetőségeiben játszik szerepet. Jelentős változást jelentett itt a budapesti lakások magánosítás utáni lakáspiaca. A gazdaság és a piac átalakulása előtérbe helyezte az ingatlanárakban a környezeti jellemzőket, így a Dunához való közelséget is (*IZSÁK et al. 2008*). Azaz a kialakuló piacgazdasági viszonyok átalakították, előtérbe helyezték azokat a városföldrajzi energiákat, amelyek nemcsak a város létrehozásában, de a városlakók mindennapjaiban is szerepet játszanak. Oldenburg második helyként a munkahelyet említi. A Duna itt nemcsak komparatív előnyként jelenik meg a munkavállalók esetében. A munkába jutás lehetősége vagy éppen akadályozó faktora is lehet a Duna. A szociológus által

harmadik helyként emlegetett és leírt szórakozás vagy pihenés esetében kiemelt helyet kap a budapesti Duna-part.

3.3. DUNA ÉS A NEM VÁROSLAKÓ

A 21. sz. városa egyre inkább kedvelt helye a turisták, külföldiek és az odalátogatók számára. Városok sokasága versenyez az odalátogatók „kegyeiért”. Budapest természeti szépségei, földrajzi fekvése méltán kedvez az idelátogató külföldieknek. J. Hasse nemrég megjelent könyvében a város atmoszférájáról ír. Azaz a város atmoszférájáról, amit a megélt terek sokasága, „tömege” ad (HASSE 2013). Budapesten csak két példát említenék a Duna és a város atmoszféráját „erősítő” tényezőkre.

Az A38 hajó rekonstrukciójaja és vízre helyezése nem titkolt célja volt annak a kezdeményezésnek, amely a budapesti Duna-part kulturális életét és annak színvonalát emelni szándékozta. A Duna, mint a közép-európai történelem és kultúra egyik legfőbb jelképeként jelenik meg. Az Egyetemvároshoz, Lágymányosi Campushoz való közelsége is jelzi az itt szórakozni vágyók életkorát. A budapesti Duna-part egyik legkiválóbb szórakozóhelye és kulturális központja.

A budapesti 2-es villamos a Duna bal partján, a pesti oldalon, a Jászai Mari tér és a Közvágóhíd között közlekedik a Dunával párhuzamosan. 2012-ben a villamos vonalat a National Geographic 7. helyen választotta a világ tíz legszebb villamos vonala közé.

3.4. A VÁROS TALÁLKOZIK FOLYÓJÁVAL

A Duna, mint városföldrajzi energia fontos szerepet játszott a város kialakulásában, fejlődésében valamint a város szerkezetének alakításában. A városlakó a folyó jelenlétét csak akkor éli meg, ha találkozik vele. A városban élő ember mindennapjait ritkán befolyásolja a Duna. Lévéen a folyó természeti elem, érzékenyen reagál azokra az eltérésekre (pl. éghajlati változások), amelyek befolyásolják vízjárását, vízhozamát. Budapest mérsékelt övi kontinentális éghajlata a 21. század második évtizedében szélsőségesebbé vált. A folyó indikátorként mutatta ezt a városnak. Ekkor vált lehetségessé város, városlakó és a folyó találkozása. A két „találkozást” két szélsőséges időjárási változás eredményezte.

Az ún. Ínség-szikla egy általában vízzel fedett sziklaszirt a Dunában a Gellért-hegy lábánál. Nevét onnan kapta, hogy szélsőségesen alacsony vízállásnál⁴ látható, ami aszályos, száraz időszakban, „ínség idején” fordul elő. Jelzi a városlakónak az aszályos, csapadékhiányos időjárást. Utoljára 2015 szeptemberében novemberében volt látható az ország legalacsonyabb „hegycsúcsa”.

Az éghajlat változását, szélsőségesebbé válását mutatja, hogy 2013 májusában és júniusában szélsőségesen nagy árvizek voltak Közép-Európában. Az áradások főleg a Duna, az Elba és ezek vízgyűjtő területeire terjedtek ki. Németországban a sokévi átlag

4 kb. 90-100 cm alatt

178 %-nak megfelelő csapadék esett májusban, ami nemcsak ott, hanem Ausztriában, majd Magyarországon is hatalmas árvizet eredményezett⁵.

ÖSSZEGZÉS

Közép-Európa meghatározó folyója a Duna. Az útja során érintett négy főváros közül jelen tanulmány a rövid, ám kiemelkedő fontosságú budapesti szakasszal foglalkozik városföldrajzi szempontból. A folyó már évezredek óta meghatározó *városföldrajzi energia* a térségben és fontos alakítója a *társadalmi térnek*. Erre a két társadalomföldrajzi fogalomra épül a tanulmány. A Duna összeköt, ugyanakkor választóvonalat is képez Buda és Pest között. A folyó és a város kapcsolatát már számos módon elemezték, azonban ez a tanulmány megélt, 3D-s térként foglalkozik vele. A térbeli mozaikok összerakásával választ kapunk rá, hogy mit jelent a Duna a városnak, az itt élő embereknek és az ide látogató turistáknak. A tanulmány végén a folyó és a város valós fizikai kapcsolatáról olvashatunk két példát, melyek száma a globális klímaváltozásnak köszönhetően a jövőben nőhet.

IRODALOM

- BOLLNOW, O. F.** (1956): Der erlebte Raum. In: Zeitschrift für die gesammte Innere Medizin. 11 évf. 3 füzet
- BOLLNOW, O. F.** (2007) Az emberi élet térbelisége. In.: Moravánszky Á. (szerk.): A tér. Kritikai antológia. Terc, pp. 202-203.
- CHOLNOKY J.** (1915): Budapest földrajzi helyzete. Földrajzi közlemények, XLIII. pp. 1-13.
- HARDI T.** (2012): Duna-stratégia és területi fejlődés. Akadémiai kiadó, Budapest, pp. 206-209.
- HALL, P.** (2000): Urban future 21.- a Global Agenda for 21.century Cities. London. Routledge.
- HASSE, J.** (2013): Atmosphären der Stadt. Jovis Verlag Berlin. 7. p.
- IZSÁK É.** (2003): A városnövekedés természeti és társadalmi tényezői. Napvilág kiadó, pp. 50-55.
- IZSÁK É. – PROBÁLD F. – UZZOLI A.** (2008): Természeti adottságok és életminőség Budapesten. In.: Szabó V. – Orosz Z. – Nagy R. – Fazekas I. (szerk.): IV. Magyar Földrajzi Konferencia. Debreceni Egyetem, Debrecen, pp. 265-270.
- IZSÁK É.** (2013): Természet és ember viszonya a városban. In.: Mindszenty A. (szerk.): Budapest – földtani értékek és az ember. ELTE Eötvös kiadó, pp. 171 – 175.

5 Budapestben június 9-én és 10-én 8 órán át tetőzött a Duna 891 cm-en

- KRAUS, K.** (1936): Die Stadt. Die Fackel 333. p. 9.
- LEFEBVRE, H.** (1991): A tér termelése. In.: Moravánszky Á. - M. György K. (szerk.): A tér. Kritikai antológia. pp. 220-225.
- LICHTENBERGER, E.** (2011): Die Stadt. Von der Polis zur Metropolis. Primus Verlag Wien. p. 279.
- MENDŐL T.** (é.n.): A városföldrajz tárgyköre és feladatai. Különlenyomat a Városi Szemle XXXII. évf. p.3.
- OLDENBURG, R.** (1989): The great good place. Marlowe & Company. New York. rgdevelopment.ru/...files/.../20130522160050zwU3H.p...
- PATAKI, GY.** (2011): Térelméletek a szociológiában. Szakdolgozat. Debrecen DE
- SIEGEL, A.** (2010): A művészet új társadalmi terei: a budapesti Millenáris Park, a bécsi Museums Quartier és a londoni Tate Modern. <http://www.balkon.hu/balkon0501/10siegel.html>
- SIMMEL, G.** (1903): Die Großstadt und Geistesleben. socio.ch/sim/verschiedenes/1903/grosasstaedte.htm
- SCHNEIDER, W.** (1973): Városok Úrtól Utópiáig. Budapest, Gondolat kiadó, 9 p.